

**НАТ БЕХБУДИЙ МАЪНАВИЙ МЕРОСИ- Учинчи Ренессанс
тарихий пойдевори.**

Анвар Кадиров

-Алфраганус университети профессори.

Аннотация. Янги Ўзбекистонни барпо этиш халқ тарихи, мустабид тузум даврида орзу-умид шаклида бўлган зоя ва қарашларни таҳлил қилиш, адолатли баҳолаш ва улар орқали бугунги яратувчанлик мақсадларинини англаш муҳим аҳамиятга эга. Шу ўринда жаҳид боболаримиз томонидан яқин тарихимизда мерос бўлиб қолдирилган бой маънавий мерос методологик рол ўйнайди. Бу хусусда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев «Умуман, биз жаҳидчилик ҳаракати, маърифатпарвар боболарим меросини чуқур ўрганишимиз керак. Бу маънавий хазинани қанча кўп ўргансак, бугунги кунда ҳам бизни ташвишга солаётган жуда кўп саволларга тўғри жавоб топамиз. Бу бебаҳо бойлиқни қанча фаол тарғиб этсак, халқимиз айниқса, ёшларимиз бугунги тинч ва эркин ҳаётнинг қадрини англаб етади» деб таъкидлайди (1.3.). Ушбу фикрлар XIX асрлар охири ва XX аср бошларида Туркистонда шаклланган халқ миллий-озодлик ҳаракати етакчилари жаҳид боболаримиз меросини бугунги кун талаблари асосида ўрганиш уларда фахрланиш туйғусини шакллантиради.

Калит сўзлар: Бехбудий, жаҳидлар, миллий ўзликни англаш, Ватан туйғуси, мустиқлик, Янги Ўзбекистон, ёшлар маънавияти.

Ўтган XX асрнинг энг аҳамиятли тарихий воқеаларидан 1 ва 2 жаҳон урушлари, Россияда эса рус октябр инқилоби, иккинчи жаҳон урушидан кейин эса икки кутбли жаҳон сиёсий тартиби қарор топиши, 60-йиллари эса Осиё, Африка ва Лотин Америкасида миллий-озодлик курашлари оқибатида қатор мустиқлақ халқларнинг натижасида жаҳон сиёсий харитасида ёш мустиқ давлатлар суверинитети қарор топган бўлса, Марказий Осиёда, хусусан,

Туркистон ўлкасида рус мустамлака сиёсатига қарши халқ ҳаракатларини кучайиши ҳисобланади.

XIX аср охирларида Андижонда Дукчи Эшон кўзғолони, 1916 йил эса Жиззахда халқ томонидан Биринчи жаҳон урушида рус давлати учун қора меҳнат – мардикорликка қарши кўзғолонлар ўша давр халқ озодлик ҳаракатининг, миллий мустақиллик учун курашнинг дебочаси бўлган(3.17). XIX аср охири XX аср бошларида зиёлилар ҳаракати – жадинчилик ушбу ҳодисаларнинг натижаси ҳисобланади.

Жадидлар Туркистон ўлкасини жаҳон халқларидан, хусусан Европадан ортда қолиши, унинг қолоқ ўлкаси Россияга таслим бўлишининг сабабини таълимда диний-хурофий ботқоққа бўғизигача ботиб қолганлиги билан изоҳлашди(4.6). Бу хусусда тарихий, фалсафий ва бошқа адабиётда кўп ёзилган. Рус генерали Черняев оз сонли (батальон) отрядидан Тошкент қалъасидан Қўш кўприк томон қарши чиққан ўн мингдан ортиқ ночор қуролланган оломоннинг пулемет ўқларига мубтало бўлиши, тутдек тўкилишининг сабаби Туркистоннинг ҳарбий санъат бобида ўта қолоқлигида, дунёвий таълимдан йироқлигида эканлигини зийрак жадидлар туйдилар. Дунёни титратган саркардалар чиққан юртнинг қолоқ армияга таслим бўлиши шармандали ҳолат эди. Жадидлар юрт озодлиги ва мустақиллигининг йўли таълимни ислоҳ қилишда эканлиги ҳис қилдилар.

Бу аччиқ ҳақиқатни жадидлар ҳаракати етакчиси Махмудхужа Бехбудий англаб етди. Бехбудийнинг таълим миллат юксалишининг асосий омили эканлиги ҳақидаги ғояси бугун хорижий олимлар томонидан ҳам эътироф этилмоқда (5). Геосиёсатда “юмшоқ куч” (soft power) стратегиясига буюк хинд ўғлони, Ҳиндистонни Буюк Британия асрий мустамлакачилик сиёсатидан озодликка олиб чиққан Махатма Кармчанд Гандидан аввалроқ бизнинг юртдошимиз Махмудхужа Бехбудий асос солган деган хулосага келиш мумкин. Махмудхужа Бехбудийнинг Махатма Гандидан бирмунча аввалроқ миллий-озодликка тинч йўл билан эришиш мумкинлиги ҳақидаги ғоясини аҳамиятини Ғарб олимлари ҳам эътироф этишади(6.). Бу хусусда кичик бир тарихий фактни

ёритиш лозим.

1989 йил апрель ойида АҚШнинг Нью Йорк шаҳрида жойлашган Колумбия университетида катта халқаро илмий анжуман бўлиб ўтди. Конференция мавзуси “XX асрда миллий ўзликни англаш муаммолари” эди. Анжуманда АҚШдан ташқари Осиё, Африка ва Европанинг нуфузли илмий марказлари олимлари ҳам иштирок этишди. Конференцияда миллий ўзликни англаш XX аср охирига бориб жаҳон миқёсида энг долзарб муаммолардан бирига айланаётганлиги ва бу охир-оқибатда жаҳон сиёсий тартибини парчаланишига (collaps) олиб келиши мумкинлиги хусусида илмий мунозоралар бўлиб ўтди. Колумбия университети профессори Олворд Эдвард бу масалада Туркистон жадиidlари ва хусусан Махмудхужа Бехбудий ва унинг машҳур асари “Падаркуш”да миллий ўзликни англаш бадиий шаклда ифодалангани ҳақида гапирди.

Германия Мюнхен университети профессори доктор Боймирза Хайит, Адиб Холид ва бошқа олимлар жадиdчилик ҳаракати аҳамияти хусусида қизиқарли маърузалар килишди. Немис олимаси Инглебард Белдауф эса “Мен Махмудхужа Бехбудийни Ўрта Осиё барча жадиdчиларини ўз атрофида бирлаштира олган сиймо” деб ҳисоблайман, деб таъкиdлади. Олима фикрича, Бехбудий чор Россиясида барча ҳур фикрловчи, маърифатпарвар мусулмонлар билан ўзаро алоқа ўрнатган крим-татар маърифатчиси Исмаилбей Гаспаралининг ашаддий муҳлиси бўлганлигини таъкиdлади. Бундай фикрлар миллий мустақиллигимиз арафасида янграган эди. Буюк жадиd бобомиз Бехбудий таваллудининг 150 йиллигини нишонлаш кунларида унинг халқимизни маънан уйғотиш бобидаги хизматларини эслаш ўринли ва ибратли амалдир.

Махмудхужа Бехбудий Туркистон улкасини чор Россияси асрий қарамлигидан қутқариш осон иш эмаслигини англаган ва қандай қилиб халқда миллий ор-номус, ватанпарварлик туйғусини уйғотиш ҳақида бош қотирган маърифатпарварлардан бири эди. Умуман жадиdчилик халқ ҳаракатини уша давр учун кичик ва қиска Уйғониш даври, деб баҳолаш мумкин, дейишга асос бор. Зеро,

биринчи ва иккинчи Уйғониш давлрларидан фаркли уларок жади́длар харакатида миллий мустакилликка,хукукий контекстда эса “суверенитет”га даъво бор.Жади́длар бизнингча суверен давлатчили́кни орзу килишган. Бу-сиёсий даъво хисобланади.Миллий мустакиллик факат суверенитет асосида мумкин булади.Бунини якин тарихимизда булиб утган суронли воқеалар исботлайди.Масалан,Миллий мустакиллик 1991 йил 31 йил 31 августиди эълон килинган булса,Ўзбекистон “Мустакиллик Декларацияси”1990 йил 20 июнида қабул килинган.Махмудхужа Бехбудийнинг сиёсий зийраклиги ва хушёрлиги шунда эдики, у “Падаркуш” асарида ҳам ва “жади́дчи́лик” таълимотида ҳам мустабид чор тузуми нафасини хис килган,мустамлакачиларга нисбатан очик каршилигини сездирмаган.Миллий мустакиллик орзуси ва максadini замонаий сиёсий тилда “контент тахлил” усулида ифодалашга харакат килган.

Махмудхужа Бехбудийнинг орзуси ва максadi 1989 йилга келиб кисман карор топди-миллий мустакилликнинг дебочаси-узбек тилига давлат тили хукукий макомига эришилди, тил тугрисида махсус конституциявий конун қабул килинди.Бирок бу,юристлар ибораси билан ифодалаганда “де юре” эди. “Де факто” эса миллий мустакилликимизга деярли 34 йил булган булса-да, узбек тили хануз тулакони давлат тилига айлана олмади.Бунинг объектив ва субъектив сабаблари бор,албатта.УШБУ МАКОЛАДА УЛАР ХАКИДА МУЛОХАЗА ЮРИТИШГА ИМКОНИЯТ ЙУК.Зеро ушбу масала алохида ёндашувни талаб килади.Махмудхужа Бехбудий ва бошка оташин жади́дчилар жасоратини ёритишда уларни айнан таълим ва тарбия масаласига бежиз ургу бермаганликларига алохида эътибор бериш зарур. Ушбу масала халкимиз,унинг глобаллашув,турли ташки маънавий-бузгунчи таъсирлар шароитида миллий узлик,миллий ва минтакавий идентитликни саклаб колишда янада долзарблашиб бораётганлигини англаш лозим. Шу маънода жади́длардан Абдулла Авланийнинг”Тарбия-биз учун ё хаёт,ё мамот масаласи...” деган пурмаъно шиори халкимизни Учинчи тарихий уйгошиш даврига шахдам кадам ташлаётган паллада уз хаётий ахамиятини асло йукотмаган,аксинча,бугун медиа макон тобора кенгайиб,таълим олиш жараёнларида виртуал усулларнинг

оммалашуви шароитида миллий идентитликни саклаб қолиш, аجدодлар ва авлодлар уртасида ворисийлик ришталарини мустахкамлаш сиёсий аҳаият касб этади. Буюк жаҳид бобомиз Махмудхужа Бехбудий ва бошқа жаҳидлар асос солган миллий-маънавий пойдевор бугунги кунларда тобора хуружи ортиб бораётган турли космополитик, ёшлар онгини чағитувчи турли вестернистик таъсирлардан саклаш учун гоёвий калкон ва иммунитет вазифасини утайди, ёшлар яратувчи анлиқ шижоати ва энергиясини Янги Ўзбекистонни барпо этишдек эзгу гоё ва мақсадга йуналтиради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. To‘ldirilgan ikkinchi nashri. - Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2022. - 416 bet.
2. Central Asia: 120 years of Russian Rule. Ed. by Edward Allworth. Duke University Press. Durham and London. 1989. 608 p.
3. Абдурашидов З. Бехбудий. Рисола. – Т.: Ёшлар нашриёт уйи, 2022. – 136 б.
4. Косимов Б. Миллий уйғониш: жасорат, маърифат, фидойилик. -Т.: Маънавият. 2007.
5. Косимов Б., Долимов У. Маърифат даргалари. -Т.: Ўқитувчи, 1990.
6. Ризаев Ш. Жаҳид драмаси. -Т.: Шарқ, 1997.
7. Эдвард Оллворт. Биринчи ўзбек драмаси. // Жаҳон адабиёти. 2000, 9-сон.